

MEHANIČKI LAVOVI

Hommage à André Gide

Ljudina

Jedina istorijska ličnost u ovoj priči, Eduar Erio, vođa francuskih radikala, predsednik komisije inostranih poslova, gradonačelnik Liona, narodni poslanik, muzikolog itd., zauzeće ovde možda nedovoljno značajno mesto. Ne stoga, kažimo to odmah, što je od manjeg značaja za tok same priče od one druge osobe koja se ovde pojavljuje, neistorijske ali i ne manje stvarne, nego naprosto zato što o istorijskim ličnostima postoje i druga dokumenta. Ne zaboravimo: Eduar Erio bio je i sam pisac i memorijalista¹, političar od velikog ugleda, čija se biografija može naći u svakoj iole pristojnijoj enciklopediji.

Jedno svedočanstvo daje ovakav opis Erioa: „Krupan, snažan, širokih ramena, ćoškaste glave pokrivene gustom čekinjastom kosom, lica kao kosirom istesana i presečena kratkim gustim brcima, taj je čovek odavao utisak velike snage. Njegov glas, divan već po sebi, prilagođen najtananim zasenčenjima i najmodularnijim akcentima, lako je dominirao nad svakim metežom. Znao je njime da vlada majstorski, kao što je znao da vlada majstorski i izrazom svoga lica.“ Isto svedočanstvo daje ovakav opis

¹ *Mme Récamier et ses amis; La Russie nouvelle; Pourquoi je suis radical socialiste; Lyon n'est plus; Forêt normande; Jadis; Souvenirs; Vie de Beethoven etc.*

njegovog karaktera: „Bio je to pravi spektakl videti ga za govornicom gde prelazi s ozbiljnog na šaljiv ton, od poverljivog do jerihonskog objavljenja nekog principa. A pojavi li se neko ko mu protivureči, on prihvata taj mali izazov i, dok taj drugi razlaže svoj stav, jedan se širok osmeh razliva po licu Eduara Erioa – preuranjeni predznak jedne sverazarajuće primedbe koja će netom izazvati buru smeha i aplauza a na sveopštu konfuziju sagovornika uhvaćenog u stupicu. Taj je osmeh, istina, nestajao čim bi kritika bila izrečena uvredljivim tonom. Takvi bi ga napadi dovodili do besa i izazivali u njemu žestoku reakciju, utoliko pre što je on uvek bio na oprezu – osetljivost koju su mnogi proglašavali sujetom.“²

Onaj drugi

O drugom važnom učesniku ove priče, A. L. Čeljstnikovu, znamo pouzdanije samo toliko da je imao oko četrdeset godina, da je bio visokog rasta, malo pogrbljen, plavokos, da je bio brbljiv, hvalisavac i ženskar i, doskora, urednik ukrajinskog lista *Nova zora*. Igrao je odlično poker i ajnc i znao je da svira na harmonici polke i častuške. Ostala svedočanstva o njemu jako su protivurečna, pa stoga možda i nevažna. No ja ih zapisujem, iako neki izvori navode na opravdanu sumnju: da je bio politički komesar u španskom građanskom ratu i da se istakao u konjičkom puku u borbama kod Barcelone; da je jedne noći spavao sa dve bolničarke iako pod malaričnom visokom temperaturom; da je nekog Irca, osumnjičenog za sabotažu, prevarom doveo na sovjetski teretni brod *Ordžonikidze* a pod izgovorom da treba na brodu da se popravi radio-primopredajnik; da je (uostalom) lično poznao Ordžonikidze; da je tokom tri godine bio ljubavnik žene jedne vrlo-vrlo poznate ličnosti (i da je upravo zbog toga dospeo u logor); da je u školskoj amaterskoj družini u Voronježu igrao Arkadija u komadu Ostrovskeg *Šuma*.

Ukoliko navedena svedočanstva odišu izvesnom sumnjom i nepouzdanošću, pogotovu ova poslednja, jedna od Čeljstnikovih priča, ona koja se odnosi na Erioa, ma koliko izgledala na prvi pogled kao plod fantazije, vredna je da se zabeleži. I ja to činim ovde dakle zato što u njenu verodostojnost teško može da se posumnja; najzad, sve govori u prilog tome da su izvesne Čeljstnikovljeve priče, ma koliko neobične, ipak zasnovane na stvarnim događajima. A kao najpouzdaniji dokaz može da nam posluži činjenica da je priču koja sledi potvrdio na izvestan način sâm Eduar Erio, jedna blistava inteligencija („une intelligence rayonnante“), kako je s pravom rekao za njega Daladje. Ispričaću dakle taj davni susret između Čeljstnikova i Erioa onako kako znam i umem, oslobodivši se začas strašne more dokumenata koji zatrpavaju priču, a sumnjičavog i radoznalog čitaoca upućujem na navedenu bibliografiju gde će naći potrebne dokaze. (Možda je bilo pametnije da sam se opredelio za neki drugi oblik saopštavanja, esej ili studiju, gde bih sva ova dokumenta mogao da upotrebim na uobičajeni način. Ali dve me stvari sprečavaju u tome: nepogodnost da se živa, usmena svedočenja pouzdanih ljudi navode

² André Ballit, *Le Monde* od 28. marta 1957.

kao dokumentacija; a kao drugo: nisam mogao da se lišim zadovoljstva pripovedanja koje daje piscu varljivu ideju da stvara svet i, dakle, kako se to veli, da ga menja.)

Telefon i revolver

Te studene novembarske noći hiljadu devetsto trideset i četvrte godine, Čeljustnikov, spoljni saradnik lokalnog lista, zadužen za pitanja kulture i borbe protiv religije, spavao je, go kao od majke, u velikom plemićkom krevetu u toploj sobi na trećem spratu u ulici Jegorovka. Njegove sjajne čizme malinove boje bile su uredno naslonjene na krevet, dok su mu odeća i rublje bili razbacani svuda po sobi i izmešani, u neredu (znak strasne hitnje) sa svilenim ženskim rubljem. U sobi se osećao topli vonj znoja, votke i kolonjske vode.

Čeljustnikov je sanjao (ako mu je verovati) kako treba da izađe na scenu i da odigra neku ulogu, po svoj prilici Arkadija iz *Šume*, ali kako ne može da nađe nigde svoju odeću. Užasnut (u snu), čuje kako zvoni zvono kojim ga pozivaju na scenu, ali on stoji na mestu kao skamenjen, sedi zapravo, go i dlakav, nemoćan da pokrene udove. Odjednom, kao da se sve to zbiva na pozornici, zavesa je dignuta, kroz bleštavu svetlost bočnih reflektora, koji ga osvetljavaju i drže u unakrsnoj vatri svojih snopova, nazire gledaoce, gore na balkonu i dole u parteru, njihove glave ozarene ljubičastim oreolom. U prvom redu čini mu se razaznaje članove Pokrajinskog komiteta, a među njima jasno razabira i svetlu ćelu druga M., glavnog urednika *Nove zore*, koji se zacenio od smeha i koji mu dobacuje nešto podrugljivo i uvredljivo, nešto što se odnosi na njegovu (Čeljustnikovljevu) muškost. A zvonce iz šminkernice jednako zvoni, sve upornije i sve jače, pa se Čeljustnikovu čini (u snu) da je to zapravo požarno zvono, da su se po svoj prilici upalile zavesе i da će istog ovog časa doći do opšte bežanije i panike, a on će ostati tu, na sceni, go kao od majke, i nepokretan, izložen milosti plamena. Desna mu se ruka naglo oslobađa začaranosti i, na granici sna i budnosti, on je nagonски pruža prema revolveru koji, po staroj dobroj navici, drži pod jastukom. Čeljustnikov pali svetlo na noćnom ormaru i pri tom obara čašu s votkom. U magnovenju shvata da su sada čizme važnije od nagana, hitro uskače u njih kao u sedlo. Žena glavnog urednika *Nove zore* meškolji se u snu, zatim, probuđena i sama zvonjavom, otvara svoje lepe, tek malko podbuhle azijatske oči. Telefon je odjednom začutao i njima laknu. Nastaje mučno dogovaranje, polušapatom. Nastasja Fedotjevna M., zbunjena i preplašena, pokušava da navuče prsluk koji joj je dobio sa gomile Čeljustnikov. Uto telefon počinje ponovo da zvrji. „Ustani“, kaže Čeljustnikov u istom času kada stavlja revolver za pojas. Nastasja Fedotjevna gleda ga užasnuto. Čeljustnikov tada prilazi usplahirenoj ženi, poljubi je između bujnih grudi i kaže joj: „Podigni slušalicu.“ Žena ustaje, Čeljustnikov je ogrće svojim kožnim kaputom, kavaljerski. Odmah zatim čuje ženin glas: „Koga? Čeljustnikova?“ (Muškarac stavlja prst na usta.) „Pojma nemam.“ (Pauza.) Zatim žena spušta slušalicu, iz koje se čulo naglo prekidanje veze, i stropoštava se u fotelju. „Iz Rajkoma.“ (Pauza.) „Kažu da je hitno.“

Pre nego što se vratio u svoj hladni stan na Sokolovskom prospektu, Čeljstnikov se dugo motao po zavejanim ulicama. Išao je zaobilaznim putem, uz Dnjepar, tako da mu je bio potreban čitav sat da stigne kući. Skinuo je kožni kaput, nalió čašu votke i upalio radio. Nije prošlo ni pet minuta, telefon je zazvonio. Pustio je da zvoni tri puta, a onda podiže slušalicu. Na trenutak je odglumio da je iznenađen ovim kasnim pozivom (već je bilo prošlo dva), a onda reče da će, kad je već stvar hitna, stići najkasnije za pola sata. Samo da se obuče, jer se upravo bio skinuo. U redu, odgovaraju mu, poslaće po njega kola, stvar je hitna. Drug Pjasnikov će mu sve objasniti usmeno.

Drug Pjasnikov, sekretar Rajkoma, prešao je na stvar bez okolišenja: sutra oko jedanaest pre podne stiže u Kijev građanin Eduar Erio, vođa francuskih radnika. Čeljstnikov reče da je čitao u novinama o njegovom dolasku u Moskvu, ali da nije znao da će posetiti i Kijev. Pjasnikov ga onda upita da li zna on, Čeljstnikov, od kolike je važnosti poseta jednog takvog čoveka. Ovaj reče da zna (mada mu nije bilo baš najjasnije u čemu je značaj te posete i kakvu on ima u svemu tome ulogu). Kao da je shvatio Čeljstnikovljevu neupućenost, Pjasnikov mu poče objašnjavati: građanin Erio, uprkos svojim simpatijama, gaji izvesne tipično buržoaske sumnje prema tekovinama revolucije. Naveo je mnoge pojedinosti iz života i rada Eduara Erioa, naglasio njegovo sitnoburžoasko poreklo, citirao mnoge njegove stavove, naveo njegovu ljubav prema klasičnoj muzici i prema naprednim pokretima u svetu i naglasio ulogu koju je odigrao u priznavanju zemlje boljševika (tako je rekao: *stran boljševikov*) od strane Francuske. Najzad Pjasnikov izvadi iz fioke pisaćeg stola jednu fasciklu i poče da je lista. „Evo“, reče, „na primer ovo. Citiram: *Nemogućno je čak i jednom nereligioznom Francuzu* (kao što vidite, Erio se oslobodio religioznih predrasuda ... ako mu je verovati), *čak i jednom nereligioznom Francuzu, da ne digne svoj glas protiv proganjanja sveštenika*; (drug Pjasnikov tu ponovo zastade i podiže pogled na Čeljstnikova: „Razumete?“ Čeljstnikov klimnu glavom, a Pjasnikov dodade: „Za njih su sveštenici još uvek neka vrsta svetih krava, kao kod naših mužika ... ondašnjih, naravno“), *jer i to predstavlja takođe atak na slobodu mišljenja. Atak uostalom sasvim nepotreban ...* I tako dalje, i tako dalje“, reče Pjasnikov i zaklopi fasciklu. „Mislim da vam je sad sve jasno?“ – „Da“, reče Čeljstnikov i nali sebi čašu vode. Ostao je u kabinetu druga Pjasnikova do četiri ujutro. A već u sedam bio je na nogama. Do dolaska voza ostalo mu je bilo ravno četiri sata.

Sati i minuti

To značajno jutro u životu A. L. Čeljstnikova odvijalo se, sat po sat, ovako: u sedam, buđenje, telefonom. Čeljstnikov ispija naše srca čašu votke, umiva se u hladnoj vodi, go do pojasa. Oblači se, glanca čizme. Za doručak prži jaja na primusu, jede ih s kiselim krastavcima. U sedam i dvadeset telefonira u Rajkom. Drug Pjasnikov govori preko zalogaja, izvinjavajući se: nije napuštao kancelariju cele noći, odremao je malo u fotelji, za stolom; pita Čeljstnikova da li se oseća dobro; zakazao mu je, veli, sastanak sa Avramom Romaničem, šminkerom, u foajeu pozorišta (ulaz za glumce) za četiri posle

podne; neka bude tačan. U sedam i dvadeset pet telefonira Nastasji Fedotjevnoj. Posle duge pauze (odozdo već trube kola poslata iz Rajkoma), čuje usplahireni glas žene glavnog urednika *Nove zore*. Ona ne može nikako da shvati kako su mogli, sinoć, da ga traže kod nje. Ona je očajna. Ako M. (to jest njen muž) dozna za stvar, ona će se otrovati. Ona neće moći podneti tu sramotu. Da, da, otrovati; mišomorom. Čeljstnikov jedva uspeva da kroz bujicu njenih reči, tepanja, jecaja i šaputanja proturi koju reč utehe: neka ona ništa ne brine, sve je to slučajnost, on će joj već stvar objasniti, ali sad mora hitno da krene, dole ga čekaju kola. A na mišomor i da ne pomišlja ... U sedam i po sêda u crni automobil koji ga čeka pred kućom; nešto pre četvrt do osam stiže u Rajkom. Drug Pjasnikov ima podnadule crvene oči; ispijaju po jednu votku, zatim se dogovaraju i telefoniraju od osam do devet i po, iz dve kancelarije, kako ne bi smetali jedan drugom. U devet i po drug Pjasnikov, čije su oči kao u zeca, pritiska jedno od dugmadi na velikom pisaćem stolu od orahovine i čistačica unosi čaj na poslužavniku. Dugo srću vreli čaj, bez reči, smešeći se jedan drugom, kao ljudi koji su obavili težak i odgovoran posao. U deset sati odlaze na stanicu i proveravaju obezbeđenje. Drug Pjasnikov zahteva da se skine transparent sa natpisom *Religija je opijum za narod* i da se zameni na brzu ruku jednim drugim, sa pomalo metafizičkim prizvukom: *Živelo sunce, dole noć*. Tačno u jedanaest, kada voz sa visokim gostom ulazi na peron, Čeljstnikov se odvaja iz odbora za doček i staje sa strane među oficire iz obezbeđenja, koji, u civilu i sa prtljagom, predstavljaju slučajne i radoznale putnike koji spontanom aplauzom dočekuju prijateljskog gosta iz Francuske. Pošto je jednim hitrim pogledom osmotrio Erioa (učinio mu se nekako beznačajnim, valjda zbog beretke), Čeljstnikov izađe na sporedni izlaz i hitro se odveze kolima.

Kada je stigao pred Sofijski sabor bilo je tačno dvanaest sati.

Prošlost

Katedrala Svete Sofije izgrađena je kao mutna uspomena na slavne dane Vladimira, Jaroslava i Izjaslava. Ona je samo daleki model korsunskog manastira, nazvanog tako po „svetom gradu“ Kersonu ili Korsunu. Hronika učenog Nestora beleži da je već knez Vladimir doneo iz Korsuna, grada svog krštenja, ikone i statue crkvene, kao i „četiri bronzana konja“.³ Ali između tog prvog kamena za temelje crkve, što ga je postavio blaženopočivši Vladimir, i istorije Svete Sofije proteći će još mnogo vode, krvi i leševa slavnim Dnjeprom. Stara će se slovenska božanstva još dugo opirati slavnom kaprisu kijevskog princa koji prihvata jednobožačku veru hristijansku, a paganski će se ruski narod boriti sa paganskom surovošću protiv „sinova Dag-Boga“ i još će dugo puštati svoje ubojne strele i koplja niz vetrove, „decu Striboga“. Surovost pravovernih nije međutim manje surova od paganske surovosti, a fanatizam verujućih u tiraniju jednog boga mnogo je žešći i efikasniji.

³ „Četyre koni mediani.“ Po svoj prilici trebalo bi ovo čitati, kako tvrde neki stručnjaci, „četiri ikoni mediani“. Mi u ovoj leksičkoj dvojnosti vidimo u prvom redu primer sudara i prožimanja dva idolopoklonstva: paganskog i hrišćanskog.

Slavni Kijev, majka ruskih gradova, imaće početkom jedanaestog veka oko četiri stotine crkava i, po kazivanju Djetmara od Merzeburga, biće „rivalom Konstantinopolja i najlepšim biserom Vizantije“. Privolevši se tako Vizantijskom carstvu i veri, Rusija će, kroz pravoslavlje, pristupiti jednoj drevnoj i rafinovanoj civilizaciji, ali će zbog svoje šizme i odricanja od rimske vlasti biti ostavljena na milost i nemilost mongolskih osvajača i neće moći da računa na zaštitu Evrope. Ova šizma dovešće pak do izolacije ruskog pravoslavlja od Zapada; crkve će se graditi na znoju i kostima mužika, ne znajući za visoki zamah gotskih tornjeva, a u domenu osećanja Rusija neće biti zahvaćena viteštvom i „tući će svoje žene kao da kult dame nikad nije postojao“.

Sve je to manje-više ispisano na zidinama i freskama Kijevsko-sofijskog sabora. Ostalo su samo istorijske datosti od manjeg značaja: osnovao ga je Jaroslav Silni (1037), u večni spomen dana kada je odneo pobedu nad paganskim Pečenjima. A da majka svih ruskih gradova, Kijev, ne bi imao šta da zavidi Konstantinopolju, on naredi da se uz portal crkve sagrađe velepna Zlatna vrata. Slava je ta bila kratkog veka. Mongolske su horde, pokuljavši iz stepe (1240), savnile slavni grad Kijev sa zemljom. Ali Sveta Sofija već je bila ruina: hiljadu dvesto četrdesete srušili su se njeni svodovi, u isto vreme kada i svodovi crkve zvane Desjatnaja, pobivši na stotine Kijevljana koji se behu u njih sklonili kako bi izbegli surovi masakr koji im behu spremili Mongoli. U svom *Opisu Ukrajine*, objavljenom u Ruanu 1651, gospar od Boplana, normanski plemić u službi poljskog kralja, beleži reči nalik na epitaf: „Od svih kijevskih crkava ostadoše samo dve za spomen naraštajima; a ostale su samo žalosne ruine: reliquiae reliquiarum.“

Najčuveniji mozaik ove crkve, *Bogorodica koja blagosilja*, bejaše slavljena od Kijevljana pod nazivom „nerušimaja stená“, nerazrušivi zid – daleka aluzija na dvanaesti stih Himne akatista. Legenda međutim opravdava taj naziv na drugi način: prilikom rušenja crkve, svi zidovi se behu oburvali, osim apside, koja je ostala neoštećena blagodareći Devici-Matroni u mozaiku.

Cirkus u Božjoj kući

Ma koliko se na prvi pogled činilo da je izvan osnovnog toka naše priče (videćemo, uostalom, da je to udaljavanje sasvim prividno), ne možemo da ne spomenemo na ovom mestu one čudnovate freske koje ukrašavaju zidove kružnih stepeništa što vode na gornji sprat, odakle su prinčevi i boljari, njihovi gosti, mogli da prisustvuju bogoslužjenju ne izlazeći iz dvora. Te su freske otkrivene ispod svežeg sloja 1843, ali zbog hitnje i radoznalosti, majke otkrića i sagrešenja, restauracija je bila obavljena krajnje aljkavo: staroj patini, sjaju zlata i odežde, bejaše dodat skorojevički sjaj bogatstva i raskoši boljarske. Ali izvan ovoga, prizori bejahu ostali netaknuti: pod modrim podnebljem Bizanta, hipodrom i cirkus, a u prvom planu, u počasnoj loži, imperator i imperatorka okruženi svojom svitom; konjušari iščekuju iza barijere da puste svoje propete ate u arenu; ratnici tvrda lica, naoružani kopljima, praćeni gomilom kerova, progone divlje zveri; pelivani i glumci izvode svoje veštine na pozornici pod vedrim nebom; mišićavi atleta drži u ruci dugačku motku po kojoj se, vešto poput majmuna, pentra jedan akrobata; gladijator naoružan sekirom ustremkuje se na ukrotitelja sa medveđom glavom.

Knjiga Konstantina Porfirogenita, koja govori o Ceremonijama na vizantijskom dvoru, daje nam, u poglavlju pod naslovom *Gotske igre*, smisao ovog poslednjeg prikazanja: „Zabave zvane Ludus gothicus održavaju se, po Volji Njegove Carske Milosti, svakog osmog dana posle praznika rođenija i tom se prilikom zvanice Nj. C. Milosti prurušavaju u Gote, stavljajući na sebe obrazine i glave raznih surovih životinja.“

Toliko o prošlosti.

Pivara

Sad Kijevsko-sofijski sabor pod svojim visokim svodovima zaklanja deo pivare *Spartak*, sušaru i stovarište. Ogromne dvadesetotonske cisterne, stavljene na nogare od greda, raspoređene su duž zidina, a teške gvozdene bačve raštrkane su svuda između stubova, do same apside. Sušara je na dva sprata, sa drvenim rešetkama od visine prozora do arkada. (Stalna temperatura od 11° Celzijusa izvanredno je pogodna za klijanje korisnih bakterija koje daju pivu specifičnu aromu.) Kroz jedan od bočnih prozora koji je skinut, prolaze aluminijumske cevi, povijene kao sulundari, i vezuju sušaru sa flotacijom koja se nalazi u velikoj prizemnoj baraci na nekih sto metara od crkve. Skele i merdevine spajaju rešetke, cevi i cisterne, a nakisli miris hmelja i slâda unosi među drevne zidine miris beskrajnih stepa posle kiše. Freske i oltar prekriveni su (na osnovu jednog skorašnjeg dekreta) dugim jutanim kulisama koje su spuštene niz zidove poput sivih barjaka. Na mestu gde je nekada stajala (tačnije rečeno gde i sada stoji, pod sivom koprenom) Prečista, „začuđena iznenadnom pojavom Arhangela“, sada je okačen portret Oca Naroda u teškom pozlaćenom okviru: rad akademskog slikara Sokolova, zaslužnog umetnika. Kroz snežnu vejavicu probija se starica iz gomile i pokušava da poljubi ruku Blaženog, da je poljubi onako mužički, narodski. Ovaj se smeši starici i stavlja joj ruku na rame, očinski. Vojnici, radnici i deca gledaju taj prizor zadivljenim pogledima. Ispod portreta, na istom zidu, gde se između jute nazire mutna svetlost dvaju prozora – zidne novine i grafikoni. Čeljustnikov, onako mamuran i ošamućen mirisom hmelja, posmatra grafikon proizvodnje, kao da posmatra, u groznici, sopstvenu temperaturnu listu.

Ponovna restauracija

I. V. Braginski, „učesnik revolucije, seljački sin, boljševik“, glavni inženjer pogona, skida kačket, češe se po glavi, okreće hartiju u ruci i čita je valjda već po treći put, bez reči. Čeljustnikov za to vreme razgleda unutrašnjost crkve, diže glavu prema visokim svodovima, zaviruje iza skela, odmerava u sebi težinu kazana i cisterni, kalkuliše mrdajući suvim usnama. Ovi ga visoki islikani svodovi podsećaju na malu drvenu crkvu u njegovom rodnom selu kada je, nekad davno, sa svojim roditeljima odlazio na bogoslužjenja i slušao mrmljanje popova i pevanje pastve: uspomena daleka i nestvarna, koja je bila zamrla u njemu, novom čoveku s novim pogledima na život. O onom što se

dalje zbilu toga dana u Sofijskom saboru, imamo svedočanstvo samog Čeljustnikova: „Ivan Vasiljevič, učesnik revolucije, seljački sin, boljševik, utrošio nam je dva sata dragocenog vremena na uzaludno naklapanje i ubeđivanje. Smatrajući da je ispunjenje mesečne norme u proizvodnji piva važnije od crkvenih prikazanja, zgužvao je naredbu Narkoma i bacio mi je u lice. Uprkos saznanju da vreme neumitno prolazi, ja sam pokušao da ga urazumim i da mu objasnim da je u opštem interesu da se crkva osposobi za bogosluženje. Najzad sam ga, nemoćan pred njegovom tvrdoglavošću, odveo u kancelariju i u četiri oka mu poverio tajnu, ne pominjući ime zvanice. Ni taj argument nije mu bio dovoljan, kao ni nekoliko telefonskih razgovora koje sam sa poljskog telefona u njegovoj kancelariji obavio sa rukovodećim ljudima. Najzad sam morao da potegnem poslednji argument: uperio sam u njega svoj nagan. (...) Sto dvadeset zatvorenika dovedenih iz obližnjeg oblasnog logora pod mojim su ličnim rukovodstvom izvršili ponovnu restauraciju crkve tokom nepuna četiri sata. Jedan smo deo sušare prislonili uz zid i zakamuflirali jutanim pokrivačima i šatorskim krilom koje smo prebacili preko skela kao da je u pitanju stvarna restauracija istočnog zida. Bačve i cisterne izneli smo i otkotrljali na balvanima (samo ljudskom snagom i bez ikakve tehnike) u dvorište barake gde se nalazila flotacija ... U petnaest do četiri seo sam u kola i tačno u zakazano vreme bio sam u foajeu pozorišta, gde me već čekao Avram Romanič.“

Brada i kamilavka

Navodimo i dalje svedočanstvo Čeljustnikova: „Drug Pjasnikov mu je (to jest Avramu Romaniču) bio sve objasnio i čak mu je, kako mi je kasnije rekao, podneo na potpis izjavu kojom se ovaj obavezuje da će ćutati o svemu kao o državnoj tajni. To je očigledno delovalo: ruke Avrama Romaniča drhtale su dok mi je nameštao bradu. Mantiju sa ljubičastim pojasom i kamilavku pozajmili smo na revers iz fundusa pozorišta, a u pismu upravi naveli smo da su nam te stvari potrebne za članove agitbrigade koja se sprema da daje po selima i radnim kolektivima predstave antireligiozne sadržine. Avram Romanič se, dakle, nije više raspitivao i sav se bio predao poslu; čak su mu uskoro i ruke prestale da drhte. Nema šta, bio je to čovek svoga posla! Ne samo što je napravio od mene pravog pravcatog protojereja, nego mi je čak, po sopstvenoj inicijativi, stavio i lažan trbuh. 'Kad ste videli', rekao je, 'kad ste videli, građanine Čeljustnikov, mršavog protu?' s čime sam se ja složio. I bez obzira na sve što se kasnije dogodilo s njim (o čemu ovde nemam nameru da govorim), tvrdim da je Avram Romanič zaslužan za celu stvar skoro u istoj onolikoj meri koliko i ja sâm: dao mi je nekoliko dragocenih saveta koji su mi, bez obzira na činjenicu što sam već imao izvesno scensko iskustvo, bili od ogromnog značaja. 'Građanine Čeljustnikov', rekao mi je već sasvim zaboravivši na strah i ponesen svojim poslom, 'nemojte ni na trenutak da smetnete s uma: brada, pogotovu ovakva brada, ne nosi se glavom, nego bustom, poprsjem. Stoga morate, sada odmah, za ovo kratko vreme, da uskladite pokret glave i tela.' Čak mi je dao i nekoliko vrlo korisnih saveta što se tiče samog bogoslužjenja i pojanja – nauk koji je, bez sumnje, stekao u pozorištu. (A možda i u sinagogi, đavo bi ga znao.) 'Kad vam ponestane reči, građanine Čeljustnikov, mrmljajte u basu. Mrmljajte što više, kao da se ljutite na pastvu. I prevrćite

očima kao da proklinjete Boga kome služite makar i privremeno. A što se tiče pojanja ...? – 'Nemamo sad za to vremena', rekao sam mu. 'Pojaćemo kasnije, Avrame Romaniču!'"

Čizme malinove boje

Čeljstnikov se zadržao u šminkernici nešto više od jednog sata; relativno kratko vreme kad se ima u vidu transformacija koju je doživeo. A. T. Kašalov, koga su svi zvali prosto Aljoša, šofer Rajkoma, onaj isti koji ga je dovezao, poljubio mu je ruku pri ulasku u kola. „To je bila neka vrsta generalne probe“, beleži Čeljstnikov, „i ona me sasvim oslobodila treme koju sam osetio u trenutku kada sam ostao bez nadzora i saveta Avrama Romaniča. U prvi mah sam pomislio da se Aljoša šali, ali sam se uskoro uverio da ljudskom lakoverju nema granica: da sam se bio pojavio sa carskom krunom na glavi, on bi, nema sumnje, pao ničice u sneg i blato. Biće potrebno još mnogo vremena i truda“, dodaje Čeljstnikov, ne bez gorčine i samoljublja, „da se iz mužičke ruske duše iskorene tragovi mračne prošlosti i vekovne zaostalosti.“

(Kažimo odmah: Aleksej Timofejič nikad nije tokom svoje duge istrage priznao, ni pod najtežim mukama, da je toga dana bio namagarčen. Na suočenju sa Čeljstnikovim u islednikovoj kancelariji, nepun mesec dana posle tog događaja, on je tvrdoglavo ostao pri svojoj tvrdnji da je zapravo hteo samo da se pošali sa građaninom Čeljstnikovim. Uprkos telesnoj iscrpljenosti i slomljenim rebrima, on je sa priličnom uverljivošću branio svoj stav: kako je mogao da veruje da u kola sêda protojerej, kada je u pozorište dovezao građanina Čeljstnikova? Na pitanje: da li je tačno da je onoga dana – 21. novembra 1934 – tobožnjem sveštenom licu, to jest drugu Čeljstnikovu, postavio pitanje „A šta sa građaninom Čeljstnikovim, treba li da ga čekamo?“ Aljoša je odgovorio odrečno. Na pitanje: da li je tačno da je tobožnjem sveštenom licu, to jest drugu Čeljstnikovu, rekao: „Uskoro će u Kijevu biti lakše sresti irvasa nego sveštenika“, odgovorio je takođe odrečno. Na pitanje: da li je tačno da ga je tobožnje svešteno lice, to jest drug Čeljstnikov, pitao izmenjenim glasom: „A šta će vama, sinko, sveštenici?“ a da je on, A. T. Kašalov, odgovorio: „Za dušu pomolitsja grešnuju“, optuženi je odgovorio takođe odrečno.)

U pet i trideset crna se limuzina zaustavila kraj neosvetljenog crkvenog ulaza i protojerej-Čeljstnikov zadignu skute mantije i na trenutak blesnuše njegove sjajne čizme malinove boje. „Da li sad shvataš, *durák*“, reče Čeljstnikov Aljoši koji je buljio zabezegnuto čas u njegovu bradu, čas u njegove čizme, „da li sad shvataš?“

Kadionica

„*Bogoslužjenje* je počelo nekoliko minuta pre sedam“, beleži Čeljstnikov koji nam, uostalom, daje i detaljan tok celog ceremonijala. (No izvesna stvaralačka potreba da se živom dokumentu dodaju možda nepotrebne boje, zvuci i mirisi, to dekadentno sveto

trojstvo modernih, ne dozvoljavaju mi da ne zamislim i ono čega u Čeljustnikovom tekstu nema: treperenje i pucketanje sveća u srebrnim čiracima donesenim iz riznice kijevskog muzeja – i tu se dokument ponovo upliće u našu zamišljenu sliku; odsjaj plamena na avetinjskim licima svetaca, u lučnoj sferi apside, na naborima dugog hitona Device-Matrone u mozaiku i na ljubičastom ogrtaču na kojem se ističu tri bela krsta; sjaj čađi i pozlate na oreolima i okvirima ikona, na crkvenim sasudama, putiru, kruni i kadionici, zanjihanoj u polumraku uz ciliktanje svojih lanaca, dok se miris tamjana, duša četinarâ, meša sa nakislim mirisom hmelja i slâda.) „Čim je uleteo drug Rilski“, nastavlja Čeljustnikov, „i počeo da se krsti, uzeo sam kadionicu i počeo njome da mašem iznad glava naše pastve. Pretvarao sam se da ne primećujem ulazak novih vernika, mada sam, kroz dim tamjana, jasno razabro u polumraku ćelu druga M. i čekinjastu kosu građanina Erioa. Tiho, na prstima, došli su do sredine crkve i tu su zastali. Trema koju sam osetio u času kada su ušli, namah me je napustila i, jednako mašući kadionicom, krenuh prema njima mrmljajući. Građanin Erio je imao ruke prekrštene ali ne kao za molitvu, nego je držao jednu pesnicu u drugoj, u visini prepona, čvrsto stiskajući svoju baskijsku kapu. Kada sam ih pokadio, produžih još nekoliko koraka, zatim se osvrnuh: građanin Erio je gledao u plafon, zatim se nagnu prema svom prevodiocu, a ovaj prema drugu Pjasnikovu. Onda sam zamahnuo kadionicom prema Nastasji Fedotjevnoj koja kleknu i pognu glavu ubrađenu crnom maramom. Ne okrećući se, baci na mene jedan brz pogled pun ohrabrenja koji rasprši u meni i poslednje tragove treme. (Od njenog jutrošnjeg straha nije bilo ostalo ni senke na njenom licu.) Pored Nastasje Fedotjevne klečala je, ruku prekrštenih na molitvu, takođe zabrađena crnom maramom, Željma Čavčavadze, stari partijski radnik, supruga druga Pjasnikova, kao i njihova osamnaestogodišnja kći Hava, komsomolka. Osim jedne starice, čije lice nisam poznavao i čije prisustvo nisam mogao sebi da objasnim, sva su mi lica bila manje-više poznata: pored drugarice Alje, koja nam je jutros uslužila čaj u kancelariji druga Pjasnikova, tu su se nalazile još i urednice iz naše redakcije i sekretarice Rajkoma, dok jedan deo ženskih lica, ona koja nisam poznavao, behu bez sumnje žene drugova iz čeke.⁴ Moram priznati: svi su bez izuzetka igrali svoju ulogu disciplinovano i predano. Pored pomenutih, evo i imena ostalih drugova, jer smatram, kao što rekoh, njihov udeo u ovoj stvari ništa manje značajnim od mog sopstvenog udela. (Sledi četrdeset imena, ponegde propraćenih napomenom: „sa ženom“.) Zajedno sa dvanaest radnika iz kultbrigade i njihova dva čuvara to čini, sve u svemu, nekih šezdeset *vernika*.“ Posle nabranja imena, Čeljustnikov završava: „Drug Erio sa svojom pratnjom zadržao se u crkvi svega pet minuta, mada mi se učinilo da je bio ostao i čitavih petnaest.“

Objašnjenje cirkusa

Bogosluženje je još uveliko trajalo u svom okamenjenom ritualu kao sa neke freske – gde vernici u zanosu molitve obaraju pogled čas ka zemlji koja je majka pakla, čas ka

⁴ Čeljustnikov uvek upotrebljava ovu reč.

nebu, ložnici raja – kada je Erio sa svojom pratnjom izašao lagano, na prstima, i krenuo da razgleda čuvene freske, islikane uz kružna stepeništa. Istoričarka umetnosti Lidija Krupenik, koja je bila angažovana za tu priliku, objasnila je na besprekornom francuskom jeziku (na čemu joj je iskreno čestitao drug Erio) prisustvo profanih scena u hramu božjem – zagonetku koja nije mogla izbeći pažnji radoznalog gosta. „Iako su kružna stepeništa dosta udaljena od samog svetišta, o čemu se drug Erio mogao i sam uveriti, ona su ipak integralni deo hrama i na taj način, kako se nama čini, prisustvo cirkuskih scena u hramu Božjem moglo je izazvati čuđenje i sablazan sveštenika. *Mais ce sont là des scrupules tout modernes*, nastavlja Lidija Krupenik, *aussi étrangers aux Byzantins du onzième siècle qu’aux imagiers et aux huchiers de vos cathédrales gothiques*. Kao što pobožnost vaših predaka nije bila nimalo povređena nepristojnim pa često i skarednim scenama kojima behu oblikovane vodorige i mizerikordi, tako ni uvođenje svetovnog slikarstva u crkve nije imalo u očima naših pobožnih predaka ničeg sablažnjivog. Poznato je“ – nastavlja Lidija Krupenik, dok drug Erio maše glavom zagledan u freske, posebno zainteresovan za muzičke instrumente predstavljene na njima – „poznato je da su u Konstantinopolju, za vreme vladavine vladara-ikonoklasta, likovi Hrista i svetaca bili zamenjeni svojevrstnim satanskim scenama: konjskim trkama i krvavim prizorima lova na divljač i na ljude.“ (Drug Erio maše glavom i prevrće u rukama svoju beretku, kao kakav đak.) „Ne treba da zaboravimo pri ovom poređenju“, produžuje Lidija Krupenik svojim ljupkim glasom koji kao da prikriva izvesnu ljutnju, „ni druge spomenike kulture na Zapadu, sa sličnim motivima, kao na primer tavanicu kapele Palatina u Palermu koja sadrži iste profane motive kao i Sveta Sofija kijevska: borbu atleta i robove koji sviraju u flaute i svirale. I ne treba, najzad, smetnuti s uma ni činjenicu da je Sveta Sofija kijevska bila, *tout comme les chapelles de vos rois normands*, palatinska crkva, i da su dakle kružna stepeništa vodila u apartmane prinčeva; na taj način, profane teme tu bejahu sasvim na svome mestu, *n’est-ce pas?*“

Drug Erio, kome zebru noge⁵, razgleda freske, bez reči, utonuo u razmišljanje.

Mehanički lavovi

Sutradan, još pod svežim utiscima sa putovanja, sedeći u toplom kupeu spavaćih kola na liniji Kijev–Riga–Kenigsberg, grozničav i uvijen u ćebad, Eduar Erio zapisuje u beležnicu prve svoje utiske. Jedna činjenica (jedna od onih koje se odnose na našu priču) remeti čistotu njegovih utisaka: prisustvo prosjaka pred Sofijskim saborom. On to svoje čuđenje formuliše ovako: „Ti prosjaci pred crkvom, mahom kljasti i stari, a katkad i vrlo mladi i naizgled zdravi, koji se sjatiše oko nas po našem izlasku iz velelepne Svete Sofije, bez sumnje su ono žilavo pleme ruskih *bosjaka* i jurodivih (*fourodivy*) koji činjahu bizarnu faunu stare Rusije.“ (Zatim slede primedbe o zadacima koji predstoje novoj, mladoj državi.)

⁵ Poznato je da se Erio sa tog puta vratio bolestan i da je jedva prezdravio. Jedan je zlobnik u *Charivariu* tim povodom napisao da se Erio bez sumnje razboleo „posećujući hladne crkve i pregrejane palate“. Aluzija je izazvala svojedobno mnoge žučne komentare.

Taj isti podatak o prošnjacima (i samo ga zato i beležimo) nalazimo i kod Čeljustnikova: „Pri izlasku iz crkve pohapsili smo grupu parazita koji su se kao nekim čudom bili tu sjatili, valjda privučeni mirisom tamjana.“

Prelistavši svoj notes (iz kojeg pokuljaše lica, predeli i razgovori, čitav jedan svet, tako sličan i tako različit od onog od pre dvanaest godina kada je prvi put doputovao u Rusiju), Erio pokušava da sažme sve te utiske, da ih svede na bitno. I, sa njemu svojstvenim pragmatizmom i duhom, on se doseti da svoja nova zapažanja sažme (zasad) na najjednostavniji i najefikasniji način: ponoviće posvetu svoje knjige od pre dvanaest godina, ponoviće je kao znak istrajnosti svojih ubeđenja i time zapušiti usta zlobnicima. Ponoviće je *in extenso*, onako kako ju je napisao tada, novembra 1922, i taj će predgovor-posvetu uputiti istoj osobi: Eliju-Žozefu Boa, glavnom uredniku *Petit Parisiena*. Onda, da proveri ispravnost svoje odluke, izvadi iz nesesera primerak svoje knjige uvezane u kožu, jedan od onih dvadeset primeraka od kojih mu je ostao samo još ovaj (*Il a été tiré de cet ouvrage 20 exemplaires sur Alfa réservés à Monsieur Edouard Herriot*) i prelete pogledom posvetu (koju dajemo ovde u prevodu, čime bez sumnje gubimo mnogo od autentičnosti i stila originala): „Dragi prijatelju, kada sam krenuo u Rusiju, ne samo što bejah obasut pogrdama naših najviđenijih psovača nego su mi proricali još i najgore nesreće. Najdobronamerniji su me smatrali slikom i prilikom onog bednog fratra koji je usred srednjeg veka krenuo iz Liona da pokrštava tatarskog kana. To bejaše doba kad su moskovski prinčevi, da bi plašili svoje posetioce, prikrivali pod svojim prestolima mehaničke lavove čija dužnost bejaše da zareže u pravi čas i na pravom mestu tokom razgovora. A vi ste, dragi prijatelju, bili spremni da shvatite moje namere i da poverujete u moju nepristrasnost. – Vraćam se s jednog putovanja koje je proteklo sa smešnom lakoćom. Bejah svuda primljen dobre volje. Nisu napujdali mehaničke lavove da reže na mene; mogao sam da posmatram u miru i slobodno. Redigovao sam svoje beleške ne vodeći računa o tome da li ću se nekom svideti ili ne. I ja vam ih posvećujem u znak pažnje: primite ih. Vaš odani E. Erio.“

Zadovoljan svojom odlukom, odloži knjigu i zagleda se ponovo u ono što je nazvao *melanholijom ruskog pejzaža*.

(Konsekvence Eriovog drugog putovanja u Rusiju od istorijskog su značaja i kao takve izvan interesa naše priče.)

Post festum

A. L. Čeljustnikov uhapšen je u Moskvi, septembra hiljadu devetsto trideset i osme, četiri godine posle ubistva Kirova (a u vezi s tim) i nepune četiri godine posle događaja sa Erioom. Sedeo je na predstavi u bioskopu, kada mu je prišla razvodnica i šapnula mu na uvo da ga traže hitnim poslom. Čeljustnikov ustade, pritegnu opasač sa revolverom i izađe u hodnik. „Druže Čeljustnikov“, reče mu nepoznati „trebaju vas hitno u Rajkom. – Kola čekaju.“ Čeljustnikov opsova u sebi i, po svoj prilici, pomisli da je u pitanju ponovo neka velika komedija poput one koju su priredili pre četiri godine i zbog čega je dobio orden i unapređenje. Seo je u kola ne sluteći ništa. Usput su ga razoružali, stavili mu lisice i odvezli u Lubjanku. Tukli su ga i morili tokom tri meseca, ali nije hteo da potpiše

zapisnik da je podrivao sovjetsku vlast, da je učestvovao u zaveri protiv Kirova i da se u Španiji pridružio trockistima. Ostavili su ga u samici još deset dana da razmisli: ili će potpisati priznanje ili će mu žena biti uhapšena a jednogodišnja kći odvedena u dom za nahočad. Čeljustnikov se najzad prelomi i potpisa zapisnik u kojem je potvrdio sve navode optužnice, među ostalima i da je bio saučesnik zavereničke grupe na čijem je čelu stajao Avram Romanič Šram. Dobio je deset godina. U logoru je sreo svog starog poznanika, enkavedeovca, s kojim se nekada zajedno borio u Španiji. Postao je doušnik. Rehabilitovan je 1958. Oženjen, troje dece. Godine 1963. posetio je sa grupom turista Bordo, Lion i Pariz. U Lionu je razgledao spomen-biblioteku slavnog gradonačelnika i upisao se u knjigu utisaka: „Divimo se delu Eduara Erioa.“ Potpis: „A. L. Čeljustnikov.“

(Iz knjige *Grobnica za Borisa Davidoviča*)